

A Vasárnapi Újság a Szabadságharc bukását követő abszolutista időkben, a - Gyulai Pál kifejezésével - 'csörgősipkás' Bach-korszak kellős közepén indult. A politika kényszerű visszaszorulása a nemzet erőit a szellem, a kultúra ápolása felé terelte. (Bő fél évszázaddal később, a trianoni sokk után, amikor történetesen a Vasárnapi Újság is épphogy megszűnt, Magyarországon megismétlődött a kultúra felé fordulás kényszere és a klebelsbergi időszak - mutatis mutandis - kulturális fellendülést, a szellemi pezsgés gyümölcsözővé válását sőt, társadalmi erőként való manifesztálódását hozta...) A történelmi előzményre visszatérve: a Vasárnapi Újság és a nyomába lépő orgánumok, periodikák sora tényező volt a lassan magára találó nemzet eszmélésében, az osztrák-magyar Kiegyezés galvanizálásában, egy modern középosztály megteremtésében. A hetilap szellemileg alkalmas alanyokat nevelt a dualizmus látványos fellendüléséhez, hihetetlen össztársadalmi fejlődéséhez.

A Vasárnapi Újság születésénél hárman bábáskodtak: Pákh Albert mint szerkesztő, Jókai Mór a főmunkatárs, és Gyulai Pál. Pákh egykor Petőfi jó barátja volt, tagja a Tízek Társaságának, tehetséges, szépreményű író és újságíró, de a 48-as harcokból betegsége miatt kimaradt; makulátlan politikai múltja miatt válhatott szerkesztővé. Pákh látta, hogy a forradalom bukása, az alkotmány eltörlése után a mesterségesen németesítő törekvések korszakában az irodalmárnak, a szerkesztőnek fokozott erővel kell dolgoznia. Első szerkesztői munkája az Újabbkori ismeretek tára című sorozat volt, amely 1855-ig hat kötetben jelent meg mint a „tudományos és politikai társas élet encyclopaediája.” Az 1853-ban Gyulaival közösen szerkesztett igényes irodalmi orgánum, a Szépirodalmi Lapok hamar megszűnt, ezt követte aztán kettejük és Jókai új, örökbecsű vállalkozása 1854 áprilisában. Gyulai Pál rövid időn belül magából a szerkesztési munkából kilépett, ezután a lap tényleges "előállítói" Pákh és Jókai maradtak. (Jókai a tartalmi kérdések lankadatlan gondozója volt Pákh 1867-es halálát követően is.) A negyedréti nagyformátumú lap kiadására Heckenast Gusztáv vállalkozott. A kezdet-kezdetén tapasztalt közönséghiány sebesen erőteljes népszerűségbe csapott át: a periodika első hat számát nem sokkal később még kétszer ki kellett adni!

Gyulaiék az 1850-es évek közepén már nem a reformkor eszményét megtestesítő irodalmi divatlapot tekintették követendő példának - ennek társadalmi mozgósító ereje alábbhagyott. Ekkor már az új típusú, enciklopédikus, a nemzet összességéhez szóló, a természettudományos népszerűsítést feladatának valló, képes, illusztrált

hetilap megalakításán fáradoztak. A minta - ahogy a XIX. század folyamán nem egyszer - Anglia volt, pontosabban a művelt angol középosztály kedvelt laptípusa. Angliában ekkor már hosszabb ideje meghonosodott a vasárnapi lapok, családi lapok divatja, időközben már a közelebbi Németországban is elterjedtek a Sontagsblatt-féle periodikák. Ilyen, a nemzethez mint egységes közönséghez szóló par excellence orgánus volt az Illustrated London News, a Sunday Times, vagy Dickens Householdwords c. lapja, amely utóbbi százezernél több előfizetővel rendelkezett!

...

És valóban: a Vasárnapi Újság hamar közönséget teremtett, vigasztalt, szórakoztatott, terjesztette a kultúrát, az ismereteket, és ami a legfontosabb: ápolta a jövőbe vetett hitet, a szunnyadó hazafiságot. Jókai költött figurájának, Kakas Mártonnak a csörgősipkája nagyszerű lehetőség volt a kor fonáságai, gyűlölt figurái kigúnyolására. Pákh Albert pedig Káin és Ábel nevéből humorosan összetákolt Kaján Ábel néven csillogtatta humorát.

A dualizmus korszaka alatt a hetilap lankadatlan népszerűségnek örvendett. A magyar sajtótörténet kimagasló fejezete a Vasárnapi Újság, amely nem maradt az angol minták, pl. a Householdwords "magyar hangja", epigon helyett szinte mai szemmel nemzeti intézménnyé vált. Sokféle ágazó, múltat, jelent, jövőt látkörébe vonó közleményeit, a társadalom- és a természettudomány új eredményeit a nemzet széles rétegeihez juttatta el. Fáradhatatlannak bizonyult olvasói aktivizálásában, az új tehetségek felkutatásában. Ezt a célt szolgálták az ország különféle vidékeiről toborzott levelező és külső munkatársai. „Egy kis ismeretterjesztő akadémiává nőtte ki magát a 'Vasárnapi Újság' – dicsekszik jogosan Pákh az évtized végén.

A Vasárnapi Újság mellett 1863-tól a Magyar Sajtó című folyóiratot és a Magyar ember könyvtára című sorozatot szerkesztette. Pákh volt az első, akit nagyobb önálló mű felmutatása nélkül, pusztán szerkesztői működése jutalmául az Akadémia 1864-ben, a Kisfaludy Társaság pedig 1865-ben tagjai közé választott. (A Magyar Tudományos Akadémián a magyar hírlapirodalomról akart székfoglalót tartani, azonban ebben őt a halál megakadályozta.) Heckenast Gusztáv a lap tizedik,

jubileumi esztendejének jövedelmét írói tiszteletdíjul felajánlotta neki. Hallatlanul népszerű volt. Tompa Mihály hosszú köszöntőben méltatta a szerkesztőt és a tizedik évfolyamába lépett lapot 1863-ban:

Lapod járjon be kunyhót, palotát,
Szegény s gazdag körül végezze tisztét!
Meghozva mindeniknek a mi kell. -
Szár az kenyéren is, sok érzi: hogy
Az ember nem csupán kenyérral él! -
A leghomályosabb zugig, vigye
Az ismeret s műveltség sugarit.
Az elhunyt ősokeket mutassa fel,
Szóljon nemes, hős tetteik felől,
S minden sorából egy nagy gondolat
Nézzon reánk s értesse meg magát,
Miképen a jól-festett kép szeme
Meggzúnés nélkül a nézőre néz. -
S mely hűn köszönt minden vasárnapot,
Hasznos, vidám szép ünneplést szerez:
Lapoddal a tíz év fordulatát
Még sokszor ünnepeled! Isten veled!"

Az újság kezdettől fogva támaszkodott az illusztráció, megjelenítés erejére, bőven használt metszeteket. Indulásakor, 1854 márciusában még külföldről származó fametszetekkel indult, az első „törölmetszett” magyar fametszetet - az első magyar termék - a 6. számban találunk. Ez az illusztráció történetesen az MTA Könyvtárának alapítóját, a Magyar Tudós Társaság első elnökét, Gróf Teleki Józsefet ábrázolja. Teleki egy kevésbé ismert portréja itt látható:

Térjünk vissza egy pillanatra a legelső számra, amikor 1854. március 5-én a szerkesztők izgalommal várják az újság nyomdából érkező példányát.

„Legjobban tetszett nekünk – írja Gyulai – a cím fametszete: egyfelől a gólyafészkes fedelű házban egy földműves, amint pipázva, bor mellett hírlapot olvas, túlfelől a galambdúcós fedelűben pedig egy öreges táblabíró, amint kávé mellett hírlapot vesz kezébe. 'Ez olyan mint Szentpétery, amaz meg mint Réthy a Szigligeti Csikósában' mondá Pákh.” És a hangulatos címfej egyszersmind a Vasárnapi Újság fő célkitűzéseinek is hív tolmácsa: „Előttünk a 'magyar nép' neve összetartó kapocs, nem pedig választófal a különböző társadalmi osztályokra nézve”.

A digitális Vasárnapi Újságról

Az Akadémiai Könyvtár állományában a Vasárnapi Újság eredeti példánya hiánytalanul megtalálható. Az *Arcanum Adatbázis Kft*, amely az elmúlt évtizedben a magyar múlt, a kulturális örökségünk kincseinek tömegét digitalizálta és bocsátotta a közönség rendelkezésére, elkészítette a Vasárnapi Újság digitális, magas minőségű változatát is. A Könyvtár a digitalizált példányt az Olvasóterem 18. sz. gépére telepítette – egy-felhasználós licenc alapján ott érhető el.

A digitalizált példánnyal rendkívül széles keresési opciók állnak rendelkezésre; évfolyamok, füzetszámok, oldalak, rovatok keresése mellett szavakra is lehet keresni. A nyitólapon kétfajta keresési opció van megadva, célszerű az Adobe Acrobat keresője helyett az **Arcanum saját keresőrendszerét** használni.

Másolatot is lehet készíteni a hálózati nyomtatón keresztül. A teljes vertikumában indexelt hetilapban a keresés és böngészés páratlan kutatási lehetőséget kínál. Célszerű tehát a gépre telepített Vasárnapi Újságot használni elsősorban, hiszen a papír formátumú állomány védelemre szorul és csak indokolt esetben kérhető ki a raktárból.

Bánhegyi Zsolt